

سیمای نشر کتاب در ایران طی دو دههٔ اخیر

علیرضا مهدیانی*
سیدحسن مرتضوی

تغییرات و تحولات این شاخص در کنار سایر شاخص‌های تولید علم، می‌تواند راهنمای خوبی باشد.

هدف

در این مقاله که بر مبنای نتایج اجرای یک طرح پژوهشی تدوین شده، تلاش خواهد شد توصیف و تحلیلی از «آمار نشر کتاب در ایران طی دو دههٔ اخیر» ارائه گردد. در واقع هدف از اجرای طرح پژوهشی مذکور و انتشار نتایج آن، تهیه منبعی از اطلاعات و آگاهی درباره سیر تحولات نشر کتاب در سال‌های پس از انقلاب بوده است تا به شیوه‌ای علمی مبنایی برای راهنمایی سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های مورد اشاره فراهم شود.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع مطالعات اسنادی^۱ است که منابع ثانویه^۲ داده‌های مربوط به تولید و نشر کتاب را مبنای بررسی و تحلیل خود قرار داده است.

ابزار گردآوری داده‌ها

در این تحقیق استنادی برای سرشماری آمار نشر کتاب در ایران طی ۲۴ سال گذشته، منابع زیر مورد مطالعه قرار گرفت:
— نشریات منتشره توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
— نشریات منتشره توسط کتابخانه ملی

چکیده

نشر کتاب به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه فرهنگی- اجتماعی در بستر زمان تغییرات و فراز و نشیب‌هایی را شاهد بوده است. این تغییرات گاه با تغییر و تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی همزمان بوده است. در تحقیقی از نوع مطالعات اسنادی با استخراج داده‌ها از مهمترین منبع ثانویه موجود در زمینه آمار نشر کتاب در ایران و تحلیل آن، نتایج عمده زیر حاصل شد:
طی ۲۴ سال گذشته نشر کتاب در ایران با برخورداری از میانگین نرخ رشدی حدود ۲۲ درصد شاهد رشد مداومی بوده است. در سال‌های نخستین پس از انقلاب بالاترین نرخ رشد در این عرصه دیده می‌شود (میانگین نرخ رشد ۵۲٪) و پس از آن دوره رکود فرا می‌رسد که با دوران جنگ تحمیلی مقارن بوده است (میانگین نرخ رشد ۵٪). در فاصله سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۵ شاهد بهبود در آمار نشر عناوین کتاب هستیم که با نرخ متوسط ۱۰ درصد دوباره در حال رونق گرفتن است. در سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۱ رشد تولید کتاب آهنگی تند تر (۱۲٪) به خود می‌گیرد. مقایسه روند آمار نشر کتاب در ایران با روند آن در چند کشور منتخب در بخش پایانی آمده است.

کلید واژه

کتاب، نشر، نشر کتاب، آمار نشر کتاب

مقدمه

با وجود این که آمار نشر «کتاب» و رفتار مصرف مواد خواندنی در جامعه، نشانگری از توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است، اما این شاخص در نظام‌های اندازه‌گیری فعالیت‌های علم و فناوری و گزارش‌های وابسته به آن، به دلایل مختلف، به عنوان شاخص فعالیت‌های علمی و فن‌آورانه قلمداد نشده است. به هر حال برای سیاست‌گذاری جامع در عرصه علم و اتخاذ تصمیماتی سنجیده‌تر در این سطح، آگاهی از روند

*دانشیار، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور

— لوح‌های فشرده تولید شده توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کتابخانه ملی
— سالنامه‌های آماری یونسکو
— سایت های اطلاع رسانی

با بررسی و مطالعه ویژگی‌ها و قابلیت‌های هریک از منابع فوق و با عنایت به نوع طبقه‌بندی، دقت عمل نسبی در ثبت، و دامنه پوشش زمانی «کارنامه نشر» به عنوان جامع‌ترین و کامل‌ترین منبع در دسترس برای سرشماری، انتخاب گردید. البته برای مقایسه روند نشر کتاب در ایران با چند کشور منتخب، سالنامه‌های آماری یونسکو به عنوان منبع سرشماری و مقایسه تعیین شد و مورد استفاده قرار گرفت. پس از انجام سرشماری، پرونده داده‌ها در محیط نرم افزار Excel ایجاد شد و بدین طریق Data-Base آمار نشر کتاب در ایران برای ۲۴ سال مورد مطالعه، شکل گرفت.

سوالات تحقیق

مطالعه حاضر در صدد پاسخ گفتن به سوالات زیر بوده است:
— انتشار سالانه کتاب در ایران پس از انقلاب از چه حجمی برخوردار و روند رشد آن چگونه بوده است؟
— آیا در مقاطع زمانی مختلف پس از انقلاب، در روند نشر کتاب تفاوت‌های محسوسی مشاهده می‌شود؟
— روند نشر کتاب در این مقاطع زمانی به تفکیک موضوعات مختلف از چه قرار بوده است؟
— روند نشر کتاب در حوزه مهندسی و علوم چه تحولاتی داشته است؟

تعریف شاخص‌ها

به طور کلی در تحلیل یافته‌های این طرح تحقیقی از سه شاخص زیر استفاده شده است:

۱- نرخ رشد

محاسبه رشد متوسط سالانه طبق فرمول زیر به عنوان نرخ رشد تعریف می‌شود که میانگین افزایش سالانه نشر را در گروه مورد نظر طی دوره‌های مورد بحث نشان می‌دهد:

$$Pt = P_0 (1 + r)^t$$

۲- سهم

نسبت آمار نشر در هر طبقه یا مقوله به کل انتشارات ضربدر عدد ۱۰۰، سهم آمار نشر آن طبقه یا مقوله تعریف می‌شود.

۳- نرخ رشد سهم

متوسط افزایش سالانه سهم در هر دوره نرخ رشد سهم تعریف می‌شود.

زمان تحقیق

این تحقیق در فاصله زمانی فروردین تا تیر ماه ۱۳۸۲ انجام پذیرفته و محدوده زمانی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۱ را مورد بررسی قرار داده است.

نظام طبقه‌بندی کتاب در ایران

به طور کلی کشورها برای گزارش آمار تولید و نشر کتاب از نظام های طبقه‌بندی مختلفی استفاده می‌کنند. اما مرسوم‌ترین آنها، نظام طبقه‌بندی دهدهی دیویی^[۱] است که توسط اکثر کشورها از جمله ایران و نیز سازمان‌های بین‌المللی نظیر یونسکو به کار گرفته می‌شود.

این سیستم در سال ۱۸۷۶ توسط «ملویل دیویی» ابداع شد که اساس آن بر مبنای رشته‌های سنتی آکادمیک بنا نهاده شده و نظام دهی عناوین مختلف کتاب بر مبنای دسته‌بندی رشته‌های دانش بشری می‌باشد. در این نظام، طبقه‌ها در ده عنوان در جدول (۱) تعریف شده‌اند:

جدول ۱ - نظام طبقه‌بندی کتاب در سیستم دیویی

عنوان طبقه	کد	عنوان طبقه	کد
کلیات	۰۰۰-۰۹۹	علوم طبیعی و ریاضیات	۵۰۰-۵۹۹
فلسفه و روانشناسی	۱۰۰-۱۹۹	علوم عملی	۶۰۰-۶۹۹
دین (مذهب)	۲۰۰-۲۹۹	هنر	۷۰۰-۷۹۹
علوم اجتماعی	۳۰۰-۳۹۹	ادبیات	۸۰۰-۸۹۹
زبان	۴۰۰-۴۹۹	تاریخ و جغرافیا	۹۰۰-۹۹۹

هریک از این طبقات به نوبه خود به ده رده فرعی تقسیم و هر رده فرعی نیز به ده رده فرعی دیگر تقسیم می‌شود و این

شیوه تقسیم‌بندی در صورت لزوم با استفاده از ارقام اعشاری به موضوعات خاص تر تعمیم داده می‌شود.

توصیف یافته‌ها

طی ۲۴ سال گذشته (یعنی سال های ۸۱-۱۳۵۷) جمعاً ۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب در ایران به چاپ رسیده است و آمار نشر کتاب در این مدت از ۲۷۴ عنوان در سال ۱۳۵۷ به ۳۰۴۵۱ عنوان در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته که میانگین نرخ رشدی حدود ۲۲ درصد داشته است. آمارنشر و روند آن در دوره زمانی مورد بحث در نمودار (۱) منعکس شده است.

سهم هریک از ده طبقه دیویی از مجموع ۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب منتشرشده در جدول شماره (۲) آمده است:

جدول ۲- سهم هر یک از ده طبقه دیویی از مجموع

۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب منتشر شده

کد	طبقه	تعداد	سهم (%)	نرخ رشد (%)
۰۰۰-۰۹۹	کلیات	۷۳۵۸	۲/۹	بسیارزیاد
۱۰۰-۱۹۹	فلسفه و روانشناسی	۸۲۳۷	۳/۳	۲۵
۲۰۰-۲۹۹	مذاهب	۵۲۶۳۴	۲۱/۱	۳۳
۳۰۰-۳۹۹	علوم اجتماعی	۲۵۵۲۹	۱۰/۲	۲۰
۴۰۰-۴۹۹	زبان	۲۰۴۸۳	۸/۲	۳۱
۵۰۰-۵۹۹	علوم طبیعی و ریاضیات	۲۲۸۲۴	۹/۱	۲۷
۶۰۰-۶۹۹	علوم عملی	۳۰۲۶۷	۱۲/۱	۳۳
۷۰۰-۷۹۹	هنرها	۱۳۱۲۶	۵/۳	۲۴
۸۰۰-۸۹۹	ادبیات	۵۱۵۲۱	۲۰/۶	۲۰
۹۰۰-۹۹۹	جغرافیا و تاریخ	۱۷۵۵۴	۷/۱	۱۵

همان طور که ملاحظه می شود رده «دین» با برخورداری از ۵۲۶۳۴ عنوان کتاب و ۲۱/۱ درصد سهم از کل مجموع کتب منتشر شده در ردیف نخست و «ادبیات» و «علوم عملی» به ترتیب با ۲۰/۶ و ۱۲/۱ درصد سهم، در ردیف های دوم و سوم قرار می‌گیرند و همچنین رده «کلیات»، «فلسفه و روانشناسی» و «هنر» با برخورداری از کمترین سهم، مرتبه های پایانی این مقایسه را احراز نموده اند. از لحاظ نرخ رشد آمار نشر طی این دوره ۲۴ ساله، دو رده «دین» و «علوم عملی» از مجموع ده

رده با اختصاص ۳۳ درصد از عناوین تولید شده به خود از بیشترین نرخ رشد و رده «جغرافیا و تاریخ» از کمترین نرخ رشد برخوردار بوده‌اند.

تحلیل یافته‌ها

یقیناً عوامل متعددی بر روند تحولات آمار نشر کتاب در ایران (چه در مجموع و چه به تفکیک ده رده دیویی) اثرگذار بوده است، اما با دقت در نمودارهایی که ملاحظه شد به نظر می‌رسد، مهمترین متغیر اثرگذار بر این تحولات و افت و خیزها، **تحولات اجتماعی** بوده که پس از وقوع انقلاب در ایران رخ داده است. تغییرات مشاهده شده در روند تحولات این عرصه را می‌توان در چهار دوره مورد تأمل قرار داد:

— سال های نخستین پس از انقلاب (۶۰-۱۳۵۷)

— دوران جنگ تحمیلی (۶۷-۱۳۶۱)

— سال های (۷۵-۶۸)

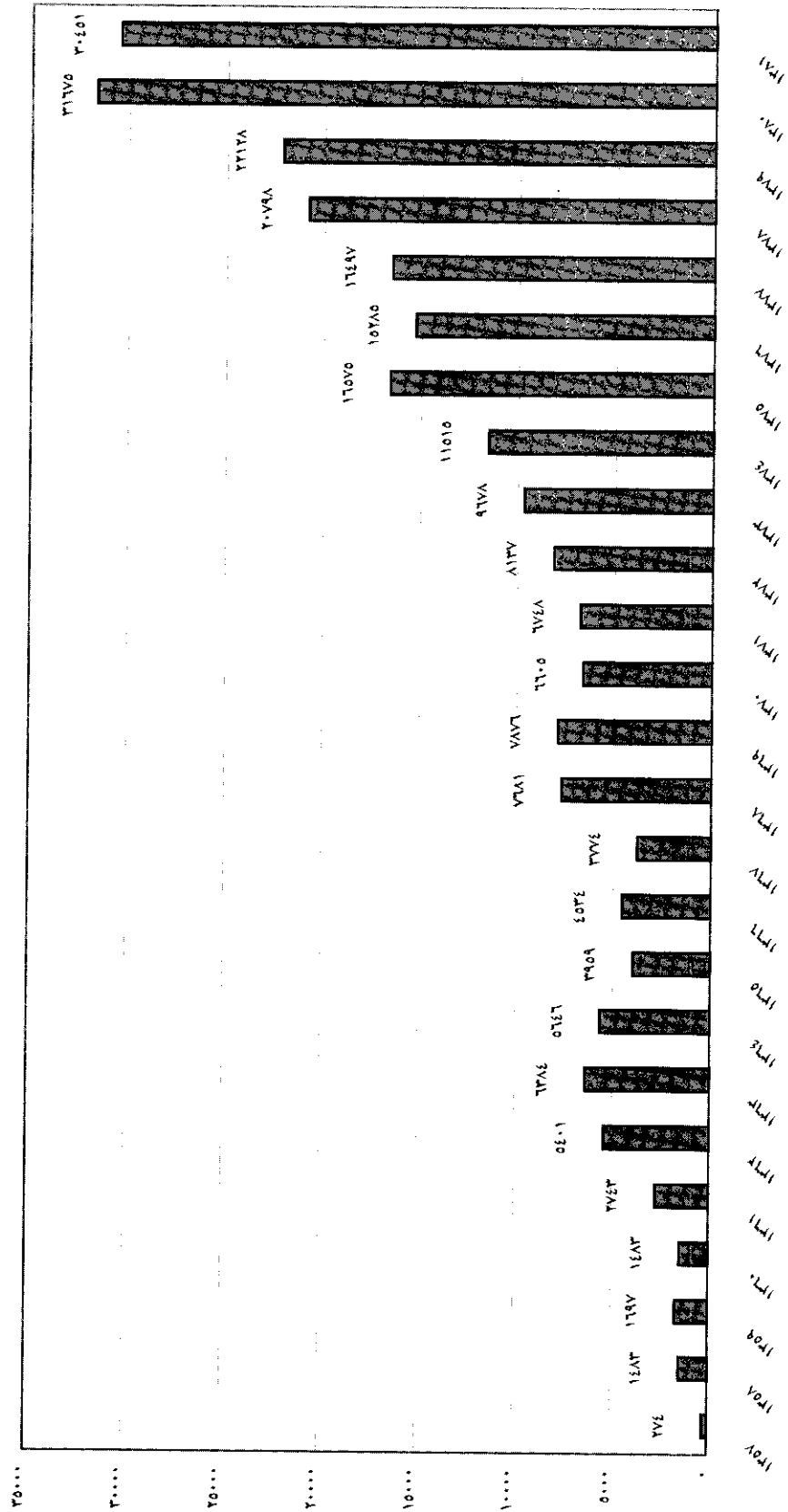
— سال های (۸۱-۷۶)

حال تحلیل آمارهای مشاهده شده بر اساس تقسیم دوره ۲۴ ساله مورد مطالعه به دوره‌های فوق آرایه می‌شود.

سال های نخستین پس از انقلاب (۶۰-۱۳۵۷)

از لحاظ شاخص نرخ رشد، بالاترین میانگین نرخ رشد یعنی ۵۲ درصد، به چهار سال نخست پس از انقلاب تعلق داشته که بیشترین میزان افزایش نرخ رشد در مقایسه با سه دوره دیگر است. در عین حال دقت در آمارنشر در این دوره نشان می‌دهد که نشر کتاب در سال ۱۳۵۷ بسیار تنزل کرده و تنها ۲۶۱ عنوان کتاب در این سال منتشر شده است که به احتمال قریب به یقین به دلیل شرایط و وضعیت غیر عادی کشور در آن سال بوده است. اما از سال ۱۳۵۸ به بعد با سامان یافتن نسبی امور، نشر کتاب سریعاً رونق گرفته و تعداد عناوین منتشره در سال ۱۳۶۰ به ۱۴۳۸ عنوان رسیده است. از این رو شاید بتوان گفت که در این دوره تغییرات شدید مشاهده شده در تعداد عناوین نشر یافته، چه در مجموع و چه به تفکیک رده های ده گانه، حکایت از آن ندارد که سیاست های ویژه ای اعمال و یا تسهیلات خاصی فراهم شده باشد.

نمودار ۱- روند آمار کتاب طی سنوات ۱۳۷۵-۱۳۸۱
(مجموع)

دوران جنگ تحمیلی (۶۷-۱۳۶۱)

در دوران جنگ تحمیلی وضعیت نشر کتاب با برخورداری از میانگین نرخ رشد ۵ درصدی، تقریباً دوران رکود خود را طی کرده است. البته در همین دوره انتشار عناوین دینی بانرخ رشد ۱۷ درصد، از رشد بسیار بیشتری برخوردار بوده و رده‌های «فلسفه و روانشناسی» و «علوم عملی» وضعیت بسیار نامساعدی داشته است.

سال‌های (۶۸-۷۵)

در این دوره نشر کتاب شتاب بیشتری گرفته و با نرخ رشد متوسط ۱۰ درصد، از ۶۸۵۰ عنوان کتاب منتشر شده در سال ۱۳۶۸ به ۱۶۵۷۵ عنوان (حدود ۲/۵ برابر) در سال ۱۳۷۵ رسیده است. در این دوره ترکیب کتب منتشره متعادل تر شده و روند آمار نشر کتب ادبی که در دوران جنگ تحمیلی شیب منفی داشت، بالاترین نرخ رشد را احراز می‌کند و تا انتهای این دوره از وضعیت برتری برخوردار می‌شود. نشر کتب دینی که در دوره جنگ پرتیراژترین جایگاه را داشت، در چهار سال اول این دوره روندی نزولی داشته، اما از سال ۱۳۷۳ از نرخ رشد مثبتی برخوردار می‌شود و در سال آخر این دوره باز پرتیراژترین جایگاه را به دست می‌آورد. یکی دیگر از ویژگی‌های این دوره روند منفی آمار نشر کتب در رده تاریخ و جغرافیا بوده است طوری که آمار نشر در این رده از ۱۰۳۵ عنوان در سال ۱۳۶۸ به ۶۴۲ عنوان در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته و رشد منفی ۷ درصد را به خود اختصاص داده است.

سال‌های (۸۱-۷۶)

از سال ۱۳۷۶ تاکنون وضعیت نشر کتاب در مقایسه با دوره‌های قبلی از وضعیت بهتری برخوردار بوده و میانگین نرخ رشدی برابر با ۱۲ درصد داشته است. مهمترین ویژگی این دوره، افزایش نرخ رشد فوق العاده نشر کتب جغرافیا و تاریخ می‌باشد که بر عکس رشد منفی سال‌های ۶۸-۷۵، در این دوره میانگین نرخ رشدی حدود ۱۵ درصد را به خود اختصاص داده است. از دیگر ویژگی این دوره افزایش نرخ رشد نشر کتاب در رده «علوم عملی» است که از ۸ درصد در دوره قبلی به ۱۳ درصد

ارتقاء یافته است. در این دوره سهم رده‌های «فلسفه روانشناسی» و «هنر» و «ادبیات» از مجموع تعداد کتب منتشره کاهش یافته و رشد منفی داشته است اما در رده «علوم اجتماعی» وضعیت نسبتاً بهتر بوده است. نکته قابل تأمل در این دوره این است که روند همواره مثبت افزایش آمار نشر که از سال ۱۳۷۰ آغاز شده بود، به دلایل نامعلومی در سال ۱۳۸۱ افول کرده و آمار نشر در این سال از ۳۱۶۷۵ عنوان در سال ۱۳۸۰ به ۳۰۴۵۱ عنوان کاهش یافته است. در مجموع صرف نظر از دوره اول انقلاب که با توجه به شرایط آن دوره نمی‌توان روال نظام‌مندی را در آن مشاهده کرد، پرشمارترین دوره نشر کتاب در ایران، در سال‌های پس از ۷۹ بوده است.

البته بررسی آمار نشر در رده‌های دهگانه نشان می‌دهد که نشر کتاب در زمینه «فلسفه و روانشناسی» در دو دوره سال‌های ۶۸-۷۵ و سال‌های ۷۶-۸۱، وضع مشابهی داشته‌اند. آمار نشر در این دو گروه نسبت به دوران جنگ وضع بهتری داشته است. در دوران جنگ تحمیلی در گروه کتب دینی، شاهد انتشار عناوین بیشتری بوده ایم، اما این روند در سال‌های بعد با افت رو به رو شده و از ۱۷ درصد نرخ رشد در دوران جنگ تحمیلی به ۱۱ درصد در سال‌های ۷۶-۸۱ کاهش یافته است.

پرشمارترین دوره نشر کتاب در گروه زبان، در سال‌های ۶۸-۷۵ بوده است که ۱۵ درصد از مجموع کتب منتشره در این دوره به این رده اختصاص داشته، یعنی به عبارتی نرخ رشدی حدود ۲۸ درصد داشته است. شاید بتوان ادعا کرد که مشاهده چنین روند افزایشی در نشر کتاب در گروه زبان که بیشتر ناشی از افزایش انتشار کتب در زمینه زبان‌های خارجی بوده، به دلیل جهت‌گیری‌های خاص سیاست‌های اقتصادی و محور قرار گرفتن توسعه اقتصادی و تقویت ارتباطات و افزایش مبادلات فنی و اقتصادی با کشورهای مختلف بوده است.

پرشمارترین دوره نشر کتاب در زمینه‌های «علوم طبیعی و ریاضیات»، در سال‌های ۶۸-۷۵ بوده و میانگین نرخ رشد آن از ۴ درصد در دوران جنگ به ۱۵ درصد در دوره سازندگی افزایش یافته است. البته می‌توان گفت احتمالاً یکی از دلایل افزایش در نشر کتب «علوم طبیعی و ریاضیات» در این دوره،

تحلیل آمار نشر در علوم طبیعی و ریاضیات

به دلیل اینکه اکثر رشته های علمی و علوم پایه زیرکدهای طبقه «علوم طبیعی و ریاضیات» محسوب می شوند، این طبقه در میان ده رده دیویی، از اهمیت و ویژگی خاصی برخوردار است. علومی مثل ریاضیات، شیمی، فیزیک، زیست شناسی، زمین شناسی و نجوم همگی از زیرکدهای طبقه «علوم طبیعی و ریاضیات» هستند. علاوه بر آن، اغلب عناوین منتشرشده در این زیر کدها یا توسط مراکز علمی چاپ شده و یا موسسات علمی و دانشجویان مصرف کننده آن هستند. ازسوی دیگر همان طورکه قبلا اشاره شد، آمارنشرکتاب به عنوان شاخصی برای ارزیابی تولید یا توسعه علمی شناخته نمی شود. اگر چه انتظار می رود که بین این شاخص و شاخص های تعریف شده برای ارزیابی تولیدات علمی مثل تعداد مقاله رابطه معنی داری وجود داشته باشد. بنابر این چنین به نظر می رسد که تحلیل روند آمار نشر کتب علمی در ۲۴ سال گذشته این امکان را فراهم می آورد که آثار سیاست های اتخاذ شده در توسعه علمی کشور مورد ارزیابی قرارگیرند.

نشر کتب علمی درسال ۱۳۵۷ از وضعیت بسیار نامساعدی برخورداربود و در این سال فقط ۱۰ عنوان کتاب چاپ شد. اما درسال ۱۳۶۰ یعنی سال آخر دوره اول انقلاب، تعداد آن به ۸۰ عنوان رسید. جالب توجه این است که بیش از ۶۰ درصد از همین تعداد عناوین منتشر شده، به موضوعات پراکنده علمی اختصاص داشته است. نشر کتاب در این رده از سال ۱۳۶۱ رونق بیشتری گرفت و آمار آن از ۱۹۴ عنوان در سال ۱۳۶۱ به ۳۷۸ عنوان درسال ۱۳۶۲ رسید و از سال بعد احتمالا تحت تأثیر انقلاب فرهنگی سیر نزولی پیدا کرد و به ۲۵۰ عنوان درسال ۱۳۶۷ کاهش یافت. یکی از دلایل مهم این فراز و فرود را می توان تعطیلی دانشگاه ها درسال های ۵۹ تا ۶۱ دانست. در این دوره بود که با فعالیت دوباره دانشگاه ها تشکیل نهادهای جدید انتشاراتی، اعضای هیأت علمی تشویق شدند تا در قالب وظیفه علمی به تألیف و ترجمه کتاب پردازند. آثار این سیاست را می توان در اوج گیری نشر کتب علمی در سال ۱۳۶۲ دید. اما با دایر شدن کلاسها مجدداً آمار نشر در این گروه از عناوین کاهش یافت. این نکته جای تامل و تعمق فراوان دارد. در دوره

تأسیس مراکز پژوهشی بوده است. اکثر این گونه مراکز در سال های پایانی جنگ تحمیلی تأسیس شد و به عنوان مثال می توان از تأسیس مرکز پژوهشی ریاضی ماهانی، پژوهشگاه دانش های بنیادی، مرکز پژوهشی فیزیک کاربردی و تحقیقات ستاره شناسی و مرکز پژوهش های بنیادی نام برد. در سال های ۷۶-۸۱ نشر این قبیل کتب سیر نزولی پیدا کرد و نرخ رشد آن به حدود نصف سال های ۶۸-۷۵ (۸ درصد) تنزل یافت. و نرخ رشد سهم کتب منتشر شده در این رده از مجموع انتشارات از ۳ درصد در سال های ۷۵-۷۶ به ۳- درصد درسال ۱۳۷۶ کاهش یافت.

رده «علوم عملی» با برخورداری از نرخ رشد ۱۳ درصدی در سال های ۷۶-۸۱ پرشمارترین دوره نشر خود را شاهد بوده است و با توجه به اینکه اکثر عناوین کتابی که دراین رده منتشر شده به موضوعات علوم مهندسی، اقتصاد و کشاورزی مربوط می باشند و این قبیل کتابها بیشتر در محیط های دانشگاهی کاربردی دارند، احتمالا می توان رشد کمی آموزش عالی را که از سال ۱۳۷۰ آغازگردید و تا اواخر دهه ۷۰ ادامه داشت، به عنوان یکی از دلایل مهم افزایش تعداد عناوین منتشره در علوم عملی در سال های ۷۶-۸۱ دانست.

میانگین نرخ رشد انتشار کتاب در رده «هنرها» از ۴ درصد در دوران جنگ به ۱۶ درصد درسال های ۷۵-۶۱ افزایش یافت و در سال های ۷۶-۸۱ به رقم ۱۱ درصد تنزل کرد. البته سهم کتب منتشر شده در رده «هنرها» از مجموع انتشارات درطول این ۲۴ سال از وضعیت نامساعدی برخوردار بوده و بالاترین میزان سهم این رده یعنی ۴ درصد متعلق به دوره سازندگی بوده است. سال های ۷۶-۸۱، پر شمارترین دوره نشر کتب ادبی بوده است. نرخ رشد آن در این دوره حدود ده درصد بوده است. اما انتشارکتاب ادبی از لحاظ میزان سهم از مجموع انتشارات، تنها رده ای است که در تمامی دوره ها رشد منفی داشته است. این دوره پرونق ترین دوره برای رده «جغرافیا و تاریخ» بود. در این دوره سهم این رده از مجموع انتشارات به حدود ۱۵ درصد رسید. درعین حال باید توجه داشته باشیم که نرخ رشد سهم ۸ درصدی دوره جنگ تحمیلی به منفی ۷ درصد در سال های ۶۸-۷۵ دوره سازندگی تنزل یافته است.

جنگ تحمیلی نشر کتب علمی هدفمندتر شد و نشرکتب علمی عمومی کاهش و نشرکتب علمی در زمینه های ریاضی و شیمی افزایش یافت. به عنوان مثال آمارنشرکتب ریاضی از ۵۴ عنوان در سال ۱۳۶۱ به ۱۱۷ عنوان در سال ۱۳۶۹ رسید و آمارنشرکتب شیمی از ۴۳ عنوان به ۶۹ عنوان در سال ۱۳۶۸ افزایش یافت. در سال های ۶۸-۷۵، تألیف و ترجمه کتب علمی نرخ رشد بیشتری پیدا کرد و به ویژه نشرکتب ریاضی و شیمی از جایگاه برتری برخوردار شدند که اوج این روند رشد در سال ۱۳۷۴ بود. در این سال ۴۹۸ عنوان کتاب در زمینه ریاضی به چاپ رسید. البته بنا به دلایل نامشخص رشد نشرکتب علمی در سال ۱۳۷۵ باز دچار کاهش شد، ولی از سال های بعد دوباره جهش خود را آغاز کرد.

یکی از ویژگی های سال ۱۳۷۶ فزونی نشرکتب شیمی نسبت به ریاضی بود که تا سال ۱۳۷۷ ادامه داشت. در سال های ۷۶-۸۱ نشرکتب علمی بسیار پر رونق شد و از ۱۵۳۰ عنوان در سال ۱۳۷۵ به ۳۵۹۵ عنوان در سال آخر این دوره یعنی به بیش از دو برابر افزایش یافت. در این دوره نشرکتب ریاضی رشد بسیار زیادی داشت و از ۲۹۰ عنوان در ابتدای دوره به ۱۱۶۵ عنوان در سال ۱۳۸۱ افزایش یافت. البته نشرکتب شیمی نیز در این دوره بهبودی نسبی یافت و آمار آن از ۴۸۳ عنوان به ۸۹۶ عنوان رسید. در این دوره آمار نشر در گروه کتب فیزیک و مکانیک سومین مرتبه را به خود اختصاص داد و از ۲۷۳ عنوان در ابتدای دوره به ۵۰۳ عنوان در انتهای دوره افزایش یافت. به طور کلی در سال ۸۱ ۹۰ درصد از کتب علمی به سه گروه «ریاضی»، «شیمی»، و «فیزیک و مکانیک» اختصاص داشته است. با ملاحظه دقیق داده ها می توان دریافت که:

- ۱- روند روبه رشد نشرکتب در رشته شیمی در مقایسه با ریاضی و فیزیک و مکانیک یکنواخت تر و افت و خیز آن بسیار کمتر بوده است و می توان گفت که با آهنگ مشخصی رشد کرده است. بر عکس در رده فیزیک و مکانیک افت و خیزها بسیار زیاد بوده و بنا به دلایل نامشخص آمار نشر از ۱۹۸ عنوان در سال ۱۳۷۰ به ۵۲ عنوان در سال ۱۳۷۱ کاهش یافته است.
- ۲- در رشته ریاضی که شامل عناوین فرعی ریاضیات، جبر و نظریه اعداد، حساب، توپولوژی، آنالیز، هندسه و احتمالات و

ریاضیات کاربردی، است برشمارترین زیرمجموعه ها، شاخه های «آنالیز» و «هندسه» بوده اند.

۳- در گروه شیمی عناوین چاپ شده عبارت بود از: شیمی آلی، شیمی معدنی، تجزیه کمی، تجزیه کیفی، شیمی تجزیه، فنون وسایل و مواد، شیمی نظری، شیمی فیزیک، شیمی و علوم وابسته، که در این میان آمار نشر در زیر مجموعه «شیمی و علوم وابسته» در طول ۲۴ سال نسبت به سایر زیرمجموعه های این گروه همواره فزونی داشته است. عناوین «شیمی آلی» و «شیمی نظری» و «شیمی فیزیک» در مراتب بعدی قرار داشته اند.

۴- در گروه «فیزیک و مکانیک» اکثر عناوین کتب منتشر شده به شرح زیر بوده است: فیزیک نوین، مغناطیس، حرارت، فیزیک، برق و الکترونیک، نور و تشعشعات وابسته، صوت و ارتعاشات وابسته، مکانیک گازها، مکانیک سیالات، مکانیک مایعات، مکانیک و مکانیک جامدات.

مقایسه ایران با چند کشور منتخب

در این قسمت با استفاده از آمار موجود در سال نامه های آماری یونسکو به مقایسه روند آمار نشرکتب در ایران با کشورهای مصر، ترکیه، مالزی، فرانسه و انگلیس پرداخته می شود. اما پیش از آن ذکر چند نکته لازم است:

۱- همان طور که قبلا اشاره شد یکی از اشکالات عمده آمار ثبت شده در سال نامه های آماری یونسکو این است که سال مشترکی برای ارائه آمار کشورها وجود ندارد بلکه در هر شماره سالنامه آمار نشر هر کشور برای سالی ارائه می شود که آن کشور گزارش داده است. لذا مقایسه کشورها در یک دوره زمانی معین مشکل است. بنابراین تلاش شد از مجموعه سالنامه های آماری منتشره (تا سال ۲۰۰۲) کشورهایی برای مقایسه انتخاب شوند که پوشش آماری مشترکی برای چند سال آماری داشته باشند از این رو دوره مناسب برای مقایسه، سال های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۵ و کشورهای مورد مقایسه نیز مصر، ترکیه، مالزی، فرانسه و انگلیس انتخاب شد.

۲- با وجود این در همین دوره زمانی محدود نیز آمار نشر کشورها به تفکیک ده طبقه دیویی کامل نبود، لذا برای ترسیم روند تقریبی، آمار طبقاتی که اطلاعات و ارقام در سال

یادداشت‌ها

1-Documentry Study

2- Secondary Data Resource

۳- رده‌بندی دهدهی دیویی پرستفاده‌ترین رده‌بندی کتابخانه‌ای در جهان است. این رده‌بندی بیش از ۱۳۵ کشور جهان به کار می‌رود و به بیش از ۳۰ زبان ترجمه شده است. در ایالات متحده آمریکا ۹۵٪ کتابخانه‌های عمومی و مدارس و ۲۵٪ کتابخانه‌های دانشکده‌ای و دانشگاهی و ۲۰٪ کتابخانه‌های تخصصی از رده‌بندی دهدهی دیویی استفاده می‌کنند.

منابع و مأخذ

[۱]- پوری سلطانی، خدمات فنی، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹، ص ۱۵۱، ۱۵۲ و ۱۵۴.

[2]- <http://www.bowker.Com/bokeweb/pressreleases/DecadeBookprod.Htm>.

[3]- j.b.mchugh@worldnet.Att.net.

[4]- www.ISBN.org.

[5]- <http://www.jenkinsGroup.com>.

[6]- <http://www.parapub.com>.

[7]- <http://www.Thestandard.com>.

[8]- <http://www.lipa.com/statistics.html>.

[9]- <http://www.Jenkinsgroup.com>.

[10]- http://www.Bowker.com/bowkerweb/press-release/state_story-on-wire.htm.

[11]- http://www.bowker.Com/bokeweb/press_reses/Canada-stats.hum.

[12]- UNESCO Statistical Yearbooks 1993-1997.

[۱۳] - خانه کتاب، کارنامه پژوهش، تمامی شماره‌های منتشره.

[۱۴] - پوری سلطانی، خدمات فنی، تهران، کتابخانه ملی جمهوری

اسلامی ایران، ۱۳۷۹.

خاصی برای آن گزارش نشده بود بر اساس آمار سال قبل و بعد برآورد گردید. در جدول (۳) آمارنشر کتاب در شش کشور مذکور مورد مقایسه قرار گرفته است.

جدول ۳- مقایسه روند آمار نشر کتاب در ایران با چند

کشور منتخب براساس سالنامه‌های آماری یونسکو

سال نشر کشور	۱۹۹۵	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	میانگین
مصر	۲۵۹۰	۲۶۳۵	۲۵۳۶	۲۵۳۶	۲۵۳۶	۲۵۷۴
ترکیه	۷۲۵۲	۵۵۶۳	۶۸۱۲	۶۸۱۲	۶۸۱۲	۶۳۹۴
مالزی	۸۲۲۸	۴۷۵۵	۱۰۸۴	۱۰۸۴	۱۰۸۴	۴۷۸۳
فرانسه	۴۲۶۹۱	۵۵۲۹۷	۵۳۵۱۳	۵۳۵۱۳	۵۳۵۱۳	۵۰۴۵۷
انگلیس	۱۱۲۸۵۵	۱۰۴۲۲۷	۱۰۱۴۸۹	۱۰۱۴۸۹	۱۰۱۴۸۹	۱۰۵۰۱۵
ایران	۹۹۸۷	۱۰۸۲۰	۸۰۴۰	۸۰۴۰	۸۰۴۰	۹۲۲۱

همان طور که ملاحظه می‌شود طی سال‌های ۹۵-۱۹۹۲ همان کشور ایران با متوسط آمارنشر ۹۲۲۱ عنوان، در این مجموعه همواره در ردیف سوم قرار داشته و از سه کشور ترکیه، مصر و مالزی جایگاه برتری داشته است. در همین دوره، کشور انگلستان در این مجموعه با متوسط انتشار سالانه ۱۰۵۰۱۵ عنوان، در ردیف نخست جای می‌گیرد. کشور فرانسه با متوسط ۵۰۴۵۷ عنوان، یعنی حدود نصف آمار نشر انگلستان، در ردیف دوم است. کشور مصر با متوسط ۲۵۷۴ عنوان، در آخرین ردیف قرار گرفته است. جایگاه آمارنشر کتاب به تفکیک ده طبقه دیویی در ایران در مقایسه با ۵ کشور مورد بحث، به شرح زیر بوده است:

- در گروه کتب دینی مرتبه دوم، در گروه های کتب تاریخ و جغرافیا - علوم کاربردی - علوم محض - زبان - فلسفه و روانشناسی - و کلیات مرتبه سوم و در گروه کتب علوم اجتماعی مرتبه پنجم و در گروه کتب ادبیات - و هنر مرتبه ششم را احراز کرده است.

در پایان از معاونت پژوهشی وزارت علوم و تحقیقات که موضوع این تحقیق را پیشنهاد دادند و در انجام آن نهایت مساعدت را فرمودند صمیمانه سپاسگذاری می‌شود.

